

R. van Gelder, J. Parmentier, V. Roeper, ed., *Souffrir pour parvenir. De wereld van Jan Huygen van Linschoten* (Custode I; Haarlem: Arcadia, 1998, 208 biz., f34,50, ISBN 90 6613 006 7).

Er is in de afgelopen paar jaar veel aandacht geweest voor de laat zestiende-eeuwse pogingen van Nederlanders om een vaarweg naar Azië te vinden. De reden ligt voor de hand. Het is zo'n vierhonderd jaar geleden dat Nederlandse zeelieden over de wereld uitzwierven en tot en met 2002, als het vier eeuwen geleden zal zijn dat de Verenigde Oostindische Compagnie werd opgericht, zullen ons de nodige publicaties over dit onderwerp blijven bereiken. Tot nu toe kregen de heroïsche Nova Zembla-overwinteraars Jacob van Heemskerck en Willem Barentsz met verscheidene tentoonstellingen en een handvol publicaties, de meeste aandacht. Maar in het herdenkingsjaar 1996 organiseerde de Linschoten Vereniging, die zich sedert haar oprichting in 1908 beijvert om historische reisverslagen uit te geven, een congres over een andere wereldreiziger, namelijk zijn naamgever, Jan Huygen van Linschoten. De aldaar gehouden voordrachten zijn nu in bewerkte vorm en aangevuld met enkele nieuwe bijdragen gebundeld uitgegeven. Zonder terughoudendheid kan gesteld worden dat de samenstellers daaraan goed hebben gedaan.

Van Linschoten is een interessante figuur, een ondernemend man die de wereld bereisde en nog tijdens zijn leven door publicatie van zijn wederwaardigheden grote bekendheid verwierf. Groot gezag ook, want dankzij zijn ervaringen wist hij toe te treden tot de selecte cirkel van geografen, ondernemers en zeelieden die zich in de Republiek bezig hielden met het openleggen en in kaart brengen van de wereld. Van Linschoten reisde op jonge leeftijd in 1583 als klerk van de bisschop van Goa naar India waar hij tien jaar verbleef. Terug in zijn geboortestad Enkhuizen ondernam hij vervolgens twee reizen naar het hoge noorden om een alternatieve zeeweg naar Azië te zoeken. Zijn bevindingen tekende hij op in het *Itinerario, Voyage ofte schipvaart van Jan Huygen van Linschoten naar Oost- ofte Portugaels Indien*, dat uit meerdere delen bestaat, en in de *Voyagie ofte Schip-vaert van Jan Huygen van Linschoten van by Noorden om*. Beide werken beleefden vele drukken in vele talen zoals we uit de volledige bibliografie, opgesteld door D. Wildeman, kunnen opmaken maar het *Itinerario* spant daarbij de kroon. Het boek waarvan het gedeelte dat de Portugese zeilroutes naar Azië beschrijft onder de titel *Reys-gheschrift vande Navigatien der Portugaloyers in Orienten* als eerste verscheen, wordt gezien als de geografische bijbel voor de eerste Nederlandse zeevaarders.

De bijdragen in deze bundel zijn rond een viertal thema's gegroepeerd, te weten de Enkhuizer omgeving van Van Linschoten, zijn verblijf in Azië, zijn reizen naar het Noorden en zijn publicaties. Ik zal ze hierna kort aanstippen. Nadat A. Pos naar aanleiding van de publicatie van het *Itinerario* in het Portugees is ingegaan op het ontstaan en de inhoud van het boek, gaat J. Parmentier na in hoeverre het *Reysgeschrift* als hulp bij de navigatie van latere zeevaarders heeft gediend. Hij gebruikt bij zijn onderzoek de teksten van contemporaine Nederlandse, Engelse en Franse scheepsjournalen en maakt aannemelijk dat het werk inderdaad als zodanig heeft gefunctioneerd. In Nederland tot circa 1620. Daarna werd het voorbijgestreefd door de studies van de examinerator van de stuurlieden van de VOC, Pieter Lastman, die gebruik maakte van astronomische waarnemingen die de VOC-schippers van hun reizen mee terugnamen. Het *Itinerario* zelf bleef gedurende de gehele zeventiende eeuw *eenfundgrube* voor India-reizigers en reisverhalenschrijvers.

Met E. van den Boogaard volgen we de hoofdfiguur van dit boek tijdens zijn verblijf in Azië. Van den Boogaard maakt met voorbeelden duidelijk dat, hoewel Van Linschoten zijn standplaats Goa nauwelijks heeft verlaten, zijn boek als informatiebron over de Indiase samenleving van niet te onderschatten waarde is.

J. G. Everaert laat zien dat Van Linschoten zeker niet, zoals vaak wordt gedacht, de eerste Nederlander was die in Portugese dienst in Azië belandde. Al in het begin van de zestiende eeuw varen Noord- en Zuid-Nederlanders naar Azië, niet zozeer als zeeman maar vooral als militair. Zij waren aan boord van de Portugese schepen veel gevraagd als artillerist of muskietier. In hoog aanzien stonden zij echter niet. Rond 1580 nam hun aantal af om in de jaren negentig gevolgd te worden door een tweede (bescheiden) groep die zich vooral voor de (diamant)handel interesseerde. Everaert traceerde er bij elkaar zo'n zestig.

De tochten van Van Linschoten naar het hoge Noorden hebben altijd in de schaduw gestaan van zijn Indiaas avontuur, overschaduwd door Gerrit de Veers' dramatische verslag over de overwintering op Nova Zembla. D. Wildeman vergelijkt beide boeken en vraagt zich af waarom Van Linschoten zijn reisgeschrift nog publiceerde in 1601 toen toch al duidelijk was dat de route om de noord een heilloze weg was. Hij speculeert dat Van Linschoten dit misschien deed om verder onderzoek naar nog niet bekende routes levend te houden en dat mede door deze publicatie de VOC alleen het monopolie kreeg voor de bekende routes rond de Kaap en door Straat Magelhaes. P. Floore gaat in op de etnografische beschrijvingen die Van Linschoten maakte van de verschillende volken die Noord-Rusland bewonen. Met de waarnemingen van de Engelsen Burrough, Pet en Jackman en Gerrit de Veer behoren zij tot de oudste West-Europese bronnen over deze nomaden.

Wat deze bundel vooral interessant maakt is dat in bijdragen van respectievelijk V. Roeper, R. van Gelder, F. Egmond en R. Willemsen ruim aandacht wordt besteed aan de Enkhuizer omgeving waarin Van Linschoten leefde. Roeper benadert in haar openingsbijdrage nog het meest de ondertitel van het boek door de levensloop van Van Linschoten in een breed perspectief te plaatsen. Willemsen analyseert het aandeelregister van de Kamer Enkhuizen van de VOC waarin ook Van Linschoten staat vermeld. De beide andere auteurs richten hun aandacht op de vermaarde Enkhuizer stadsgeneesheer en verzamelaar Bernardus Paludanus. Zij doen dat met zoveel overtuiging dat men bijna de indruk krijgt dat de bundel over deze illustere geleerde gaat.

Overzien we nu het geheel van de bijdragen dan kan het niet anders dan dat men moet constateren dat het in deze bundel niet om de wereld van Van Linschoten gaat maar om grepen uit zijn wereld. Goede grepen, dat wel, van een hoog niveau en met verrassende invalshoeken. Grepen ook die doen verlangen naar hetgeen ontbreekt. Want naast die andere grote Enkhuizer wereldreiziger Dirck Gerritz Pomp, woonde en werkte ook de cartograaf Lucas Jansz. Waghenaeer in die stad en bevoeren Enkhuizer zeelieden als eersten de kust van Guinee. Hoe communiceerden deze mensen met elkaar, stimuleerden ze elkaar, en met welke oogmerken? Soortgelijke combinaties van geleerden en praktijkmensen treffen we ook in andere steden in de Republiek aan. Het zijn punten waaraan Roeper in haar bijdrage wel aandacht besteedt maar die in het vervolg van de bundel niet systematisch worden uitgewerkt", het welhaast onvermijdelijke gevolg van een bundeling van voordrachten. Dat laat onverlet dat deze voorbeeldig verzorgde en prettig leesbare bundel, voorzien van noten en index, naast feitelijke informatie interessante invalshoeken biedt.

J. P. Sigmond

Ch. de Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten. Reformatie en katholieke herleving te Bergen op Zoom 1577-1795* (Dissertatie Nijmegen 1998; Hilversum: Verloren, 1998, 704 blz., f65,-, ISBN 90 6550 579 2).

De hoofdtitel van De Mooij's dissertatie bevat een woordgrapje met meer dan één dubbele